

ВІДГУК

на дисертаційне дослідження Титар Олени Володимирівни
«Українські національно-культурні ідентичності Слобожанщини у контексті
глобалізації: філософсько-антропологічний вимір», представленої на здобуття
наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 –
філософська антропологія, філософія культури

Представлене до захисту дисертаційне дослідження Олени Володимирівни Титар безумовно актуальне. Його актуальність не кон'юнктурна. Поясненням гострої злободенності даної роботи є не тільки сьогодення ситуація в Україні, але й загальний тренд суспільно-політичного і культурного розвитку в світі. Антропологічний вимір проблеми ідентичності сьогодні пронизує всі шари суспільності і вписується в контекст геополітичних зламів, які відбуваються не в останню чергу з задіянням і маніпуляцією потребами людини ідентифікувати себе з більшими чи меншими групами індивідів.

Кілька слів про тренд сучасного суспільного розвитку для кращого розуміння не лише актуальності представленої наукової роботи, але й усвідомлення необхідності розширення і поглиблення досліджень в цій царині.

Геополітичне протистояння, яке тривало майже все ХХ століття, носило здебільшого, чи, як правило, соціальний характер. Боротьба велась між світами, які принаймні заявляли, що вони символізують своїм існуванням якісно різні напрямки розвитку, що вони представляють собою різні соціально-політичні системи. Таке протистояння було оформлено ідеологічно і здійснювалось у всіх сферах.

Кінець ХХ століття позначився крахом так званої нової соціально-політичної системи, в результаті чого протистояння між системами втратило всякий сенс. Зараз не прийнято говорити про капіталізм навіть всупереч тому, що капітал таки править світом. Навіть в тих країнах, де громаді вдалось хоч трохи приборкати капітал, заставити його служити суспільству, він все одно править під виглядом соціального партнерства. Висновок із цього наступний: геополітичне протистояння на основі вчорашньої ідеології уже неможливе. А якщо так, то виникає потреба в пошуках нової ідейної основи протистояння.

Чи є нова основа протистояння в геополітиці цілком новою? Звичайно, ні. Вчорашнє протистояння двох світів в сфері економіки та політики було також протистоянням в царині міжнаціональних та релігійних відносин. Сьогодні ці складові частини лише помінялись місцями в ієрархії цінностей суспільного розвитку.

Дана ситуація вимагає усвідомлення того, що всупереч постмодерністським тенденціям історичне буття людини не обмежується «грою з текстами», навіть якщо текстом вважати суспільне життя. Історичне

буття людини при всій індивідуалізації є колективним, спільним і як таке вимагає основи для єднання.

Таким чином, ідеї мови, культури, нації, релігії стають базовими для формування нових ідентичностей та ідеологій. Соціальний тренд не зникає, він лише побляк і до певного часу поступається іншим чинникам. На ньому будуть спекулювати і спекулюють, як раніше на проблемі міжнаціональних відносин, коли в кожній із двох світових систем всередині держав переслідували національно-визвольні рухи, стимулюючи такі в іншій, з якою змагались. На передній план виходить націоналізм в усіх його формах, аж до шовінізму та нацизму, основою яких є процеси ідентифікації. Ми є свідками актуалізації проблем ідентичності, нації, релігії. Ми переживаємо епоху, яку можна назвати епохою неонаціоналізму, а також релігійного фундаменталізму.

Тенденції, що закладені в неонаціоналізмі та релігійному фундаменталізмі, несуть з собою нові проблеми та виклики і до їх усвідомлення та розв'язання необхідно бути готовими. Робота Титар Олени Володимирівни якраз і присвячена цим проблемам. Вона пов'язує національно-культурні ідентичності Слобожанщини із загальноукраїнськими і розглядає їх в контексті глобалізації.

Відмітимо, що дисертантка з самого початку, розглядаючи методологічні підходи до розв'язання поставлених задач, фіксує мінливий характер ідентичності, ставлячи її в залежність від багатьох соціальних факторів. Вона розмежовує поняття культурної та національної ідентичності, пов'язуючи останню з «формуванням національної культури у політичному державному утворенні, високим ступенем розвитку культурних ідентичностей, коли прагнення усталити національну культуру актуалізується з акцепцією держави чи з артикуляцією окремих політичних впливових сил» (с. 7-8). Так чи інакше, характерною особливістю національної ідентичності є її пов'язаність з дискурсом влади. У зв'язку з цим, національна ідентичність є більш уніфікованим та однозначним явищем у порівнянні з культурною. Культурна ідентичність завжди амбівалентна та значно рухливіша за національну. Проте в епоху індивідуалізму та лібералізму будь-яка ідентичність індивіда не є усталеною, а «конструюється з наявних культурних елементів та символів» (с. 34). Таким чином, авторка уникає крайнощів примордіалістських та конструктивістських підходів до аналізу проблем ідентичності, що дозволяє їй не переходити межу науковості і залишатись на позиції доказовості прийнятих нею положень. Таке розуміння методології дослідження дозволяє Олені Володимирівні аналізувати національно-культурну ідентичність Слобожанщини конкретно-історично, таку, що має власну специфіку і вимагає осмислення попередніх соціокультурних моделей і способів їх трансформації. В цьому сенсі слобожанські ідентичності аналізуються в контексті модернізаційних та урбанізаційних процесів.

Особливістю сучасних модернізованих суспільств є те, що в них відбувається розрив традиції і повсякденності. Такий характер стану суспільства веде до певної ерозії ідентичності, адже традиція є формою її трансляції. Розрив, який має місце, ускладнює процес ідентифікації і, таким чином, ототожнення себе з іншими все більше стає проблемою власного вибору. Останнє часто є передумовою ерозії як культурної, так і національної ідентичності, що є вкрай негативним явищем, адже «ідентичність – це те, що робить людину самою собою, робить її особистістю, відповідальною, повнолітньою та дорослою» (с. 22).

Національна ідентичність за своєю сутністю є багатовимірним явищем, а якщо говорити про сучасний етап суспільного розвитку, то треба сказати, що вона так чи інакше пов'язана з постколоніальним, постмодерним дискурсом, зауважує дисертантка. Аналізуючи заявлену тему, дослідниця звертає увагу на етнічність та її роль в різних контекстах, а також значення зорового мислення не тільки в репрезентаціях національного, але й у сучасній філософії освіти.

Способом формування та наслідування ідентичності виступає традиція. Остання розглядається авторкою набагато ширше, ніж звичайні та обряди, одяг, житло, кухня і тому подібне. Традиція в широкому плані помимо усталеності є одночасно доволі гнучкою, пластичною, особливо в епоху глобалізації світової культури. Саме тому Олена Володимирівна виділяє кілька проблемних вузлів дослідження традиції під сучасну пору, а саме: трансформація традицій; - штучного підтримування традицій через музеєфікацію та екологію традицій; - копіювання (мультиплікацію) традицій; - міксацію традицій. Кожну із зафіксованих проблем дисертантка аналізує, розрізняючи при цьому «два значення поняття традиції – традицію загалом як основу трансляції та збереження культурної спадщини та національну (етнонаціональну) традицію, специфічну для одної нації чи етносу» (с. 65-66).

Українські традиції не випадають із світового контексту. Вони також гнучкі та еластичні і запорукою такого їхнього характеру є орієнтація на європейські цінності. Правда, особливістю слобідського регіону є певна декларативність щодо належності до європейських традицій. Цей регіон має багато спільного з уявленнями про культурне помежжя та людину фронтиру. Новаторство, мінливість та неукоріненість слобожанських традицій мають своє коріння в культурі Слобожанщини XVII – XIX століть, яка формувалась в постійній боротьбі Дикості та Цивілізації. Історичне буття в умовах помежжя не тільки призводило до конфліктів, але й вимагало ці конфлікти розв'язувати, що неминуче вело до формування також і таких рис, як толерантність та гармонія.

На думку авторки, «якості героя фронтиру та гармонійної людини помежжя (насамперед українського та російського помежжя) і сьогодні сприяють як еластичності слобожанської культурної традиції, так і

можливості досить успішного її включення до глобалізованого світу, оскільки подібні проамериканські цінності виступають як потужні фактори глобалізації, створення наднаціональної «світової», «глобальної», «планетарної» традиції та ідентичності» (с. 70). Попри все, як вважає дисертантка, і ми з нею погоджуємось, регіональні традиції Слобожанщини є різновидом загальноукраїнської традиції. Культурний герой слобожанського регіону – це герой-новатор, освоювач як нових земель, так і нових сфер суспільного та інтелектуального життя. Це герой, якого можна співвіднести з героєм фронтиру.

Олена Володимирівна вважає, що окрім концепції нації для функціонування слобожанських ідентичностей важливе значення має концепція християнського народу, яка є центральною для розуміння вчення Г. С. Сковороди та його популярності в українській культурі. Метафора християнського народу відіграла неабияку роль в період становлення Слобожанщини, її ідентичності та культури. Алегорії християнського призначення людини та християнського духовного зростання закріпили метафорику «християнського народу», що відбилось на бароковому образі світу як театру, де людина має випробувати свої християнські чесноти.

В аналізі ідентичності авторка приділяє увагу метафорі території, яку вважає головним фактором об'єднання спільноти і вироблення нею культури та способів ідентифікації. При цьому вона широко користується поняттям «хронотоп», яке ввів в науковий обіг М. М. Бахтін. Саме поняття «хронотоп» відображає єдність та взаємозв'язок простору і часу в літературному та мистецькому творі, але це стосується і архаїчного сприйняття світу. Візуальні символи української культури, як і слов'янських культур взагалі, набувають християнського відтінку, зберігаючи при цьому космологічний та регламентаційний характер життєвого та виробничого циклу.

Особливе місце в дослідженні Олени Володимирівни займає аналіз міфу, який був і залишається важливим способом передачі ідентичності. Будучи першою формою мислення людини, оперуючи бінарними опозиціями, він виконує роль структуруючого принципу сучасної культури. При цьому авторка спирається на позицію К. Леві-Строса, який довів загальну тотожність людської логіки мислення – від архаїчних та традиційних культур до сучасної постіндустріальної культури. Врешті-решт, дослідниця доходить висновку, що «виявлення елементів міфологічного світогляду у різних формах суспільної свідомості має велике значення для сучасної культури та сучасних культурних ідентичностей, оскільки механізми реактуалізації та актуалізації логіки міфу значно впливають на культурну динаміку, а перетини міфологічних просторів та міфологічних моделей надають справжню можливість плідного діалогу, а не монологу кількох субкультур та соціальних інститутів» (с. 100).

Звертаючись до ролі мистецтва в формуванні та передачі ідентичності, дисертантка використовує структурно-семіотичний аналіз. Вона досліджує

основні візуальні стратегії модерну та їх репрезентацію в мистецтві, а також вплив цих стратегій на формування та трансформацію культурних ідентичностей. В процесі цього аналізу Олена Володимирівна зачіпає зміну ролі образу в мистецтві не лише модерну, але й постмодерну.

Розглянувши основні способи культурної та національної ідентифікації, дисертантка у другому розділі переходить до конкретного аналізу українських національно-культурних ідентичностей і слобожанських як різновиду загальноукраїнських. В цьому розділі вона окреслює наявні моделі та парадигми розвитку національно-культурних ідентичностей в сучасному світі та в Україні, виявляє різноманітність проявів національної ідентифікації у модерній та постмодерній культурі, ілюструє все це на прикладі слобожанських ідентичностей.

В усьому різноманітті українських культурних ідентичностей, які представлені на Слобожанщині, Олена Володимирівна виділяє три основні моделі: пострадянську, яку вона називає консервативною та інерційною; українську синтезовану або консервативну модель, для якої характерним є поєднання традиційницького елемента з модерною ідентичністю; українську проєвропейську (ліберально-постмодерну) ідентичність, яка за своєю сутністю є поєднанням трансформованої модерної ідентичності з постмодерними елементами. Маргінальні моделі, такі як: прорадянські, проросійські, пропольські, проугорські та інші не є поширеними, а тому не закріплені в колективному несвідомому, частіше залишаються на рівні етнічних захоплень та вписуються в ідентичність української політичної нації. І все ж головними факторами трансформації сучасної слобожанської культурної ідентичності є долання «радянськості» в «європейськість» та становлення і розвиток української національної ідентичності («українськості»). Власне, збереження, нехай навіть в ушкодженому вигляді української національної ідентичності, свідчить про те, що не завжди імперськість означає безумовну і абсолютну колонізаторську та асиміляторську позицію. Але, аналізуючи українські мистецькі та літературні твори того часу можна говорити про «неоднозначність радянської української ідентичності» (с. 126). У зв'язку з цим, пострадянську перехідну добу в Україні дисертантка називає добою необароко, оскільки вона має багато спільного з постренесансною світоглядною ситуацією. А трансформація «радянськості» в «європейськість» заснована на переході від позиції досконалої людини до концепції досконалої комунікації, на чому засновується європейська демократія. Певна безконфліктність такої трансформації обумовлена тим, що культура Слобожанщини є порубіжною, а для порубіжної культури характерною є інноваційна модель розвитку.

Дисертантка використовує різні критерії та способи аналізу ідентичності з метою більш глибокого та всебічного її вивчення. Так, розглядаючи територіальну ознаку, яка, на її думку, «залишається домінуючою при виробленні первісної ідентичності» (с. 151), вона

головними контактними зонами на території Слобожанщини називає такі: «зона української та російської культури; урбаністична та домодерна; національна та мультикультурна великого міста; інформаційна та традиційна» (с. 151-152).

Велике значення у справі формування ідентичності належить національній освіті, особливо коли мова йде про подолання колоніалізму. Олена Володимирівна справедливо підкреслює, що цей процес пов'язаний з десакралізацією світу, яка бурхливо проходила в ХІХ-ХХ століттях. Теоретичні викладки підкріплені достатньо багатим фактичним матеріалом. Авторка аналізує діяльність навчальних закладів на території Слобожанщини, зміст освіти, який пропонувався на той час, боротьбу за українську мову викладання. Особливу увагу Олена Володимирівна приділяє заснуванню та роботі Харківського університету, як центрального навчального закладу, який справив найбільший вплив на формування української національної ідентичності. Саме завдяки діяльності вчених цього університету Харків став центром українського відродження в ХІХ столітті. І не остання роль в цьому процесі належала філософії, яка сприяла «цілісності національної ідентичності, поступово десакралізуючи її, роблячи міфологічні елементи складовими національної ідеології та раціоналізуючи їх для своїх громадян» (с. 172). І сьогодні «філософська освіта сприяє виробленню як індивідуальних, так і суспільних ідентичностей, впливає на суспільство в цілому, визначає напрямки розвитку української культури загалом» (с. 197).

Висновком другого розділу є твердження про певну строкатість слобожанських ідентичностей, їхню рухливість. Ідентифікація слобожанської культури ХVІІ-ХVІІІ століть пов'язана з етнічною та східно-християнською конфесійною визначеністю. В цей час національні ознаки української культури набувають регіональної специфіки, для якої характерні культурний діалог і конкуренція духовних цінностей, що унеможливорює появу рис винятковості та месіанства. Все це обумовило особливості сучасних ідентичностей, змістом яких є європейський вектор розвитку, фрагментація ідентифікаційних практик, індивідуалізація національного вибору.

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячений типології культурних ідентичностей Слобожанщини. Дисертантка виділяє: барокову ідентичність, просвітницько-романтичну її модель, модерну або просвітницько-модерну та постмодерну ідентичність.

Головним змістом барокової ідентичності є її фізична та метафізична подвійність. В ній уживаються сакральне та профанне, аристократичне, монархічне та демократичне. Велику роль в цій моделі ідентичності відіграє мистецтво, особливо церковна архітектура, а також народне християнство. В цій ідентичності індивід стає співвідносним зі світом, безконечним та багатограним.

Просвітницько-романтична модель передбачала єдність імперської та національної ідентичності як системи співіснуючих лояльностей. Харківські

романтики роблять центральним змістом своєї творчості переосмислення народної поезії та національності. М. Костомаров був першим, хто спробував осмислити національну ідентичність Слобожанщини з романтичної точки зору. Саме він легітимізує українську ідентичність як ідентичність окрему, використовуючи в тому числі і метафору «християнського народу», яка була важливим чинником об'єднання усього народу. Крім цього необхідно відзначити, що філософською основою романтичної ідентичності був німецький та харківський ідеалізм, який культивувався професорами Харківського університету.

Змістом модерної моделі ідентичності є перетворення етнічного самовизначення на національне. Тут все більшу роль починає відігравати інтелігенція і Олена Володимирівна, у зв'язку з цим, вводить термін «відповідального художника». Слід сказати, що національна модель ідентичності в цей час включала як офіційні моменти імперської, проросійської ідентичності, так і проукраїнські елементи українського національного комплексу (с. 234), як про це говорить дисертантка. До речі, «лояльність до імперії проголошується як синонім людськості взагалі» (с. 264). Національне в просвітницькому дусі розуміється як служіння своєму народові, воно сприймається як важкий виклик історії. І, очевидно, це пов'язано з тим, що модерна модель національно-культурних ідентичностей є конфліктуючою моделлю, в якій національна та культурна ідентичність неузгоджені між собою.

Особливе місце в культивуванні модерної ідентичності займає книжка. Вона моделює структуру свідомості людини Нового часу. В цей час часто саме книжка формує реальність, адже «людина індустріальної епохи, людина високої культури живе у штучно створеному просторі, книги та уніфікована система освіти підтримують цей простір, основа цієї системи ґрунтується на книжках» (с. 243). І саме в цей час одним із головних принципів високої сучасної культури, на відміну від архаїчної та традиційної, є принцип націоналізму, що заснований на національному самообожненні. Книга стає метатекстом не тільки світу, але й громади. Вона «стає важливим метатекстом колективних ідентичностей» (с. 245).

Постмодерна доба, що наступила в другій половині ХХ століття, принесла з собою руйнацію індивідуальних та колективних ідентичностей і не в останню чергу це сталося з причин руйнування підвалин книжкової культури. В цей час з'явилися фрагментація ідентичності, «безґрунтянство», «безбатьківство» у внутрішньому світі та криза ідентичностей, що отримали назву протеївських. Саме тому постмодерна модель національно-культурних ідентичностей характеризується складністю ідентифікаційних практик.

Складною є постмодерна ідентичність як для Слобожанщини, так і для України в цілому. Але попри те тут домінує модель «громадянської нації» та мультикультурна модель громадянства. Питання етнічної та національної належності традиційно розглядаються у нас з політичної, а не з культурної чи

мовної точки зору. Стосовно слобожанського пограниччя, то ми бачимо, що помимо розмивання мовної ідентичності, фактор етнічної ідентичності залишається важливим.

В трансформації ідентичностей сучасної української культури присутні дві парадигми. Одна пов'язана з метафорою та семантикою «відродження», насамперед відродження національної культури, друга – з семантикою та проблематикою глобалізації. Остання говорить про універсальний характер культурних змін у глобальному світі, пов'язана із зламом традиції. Друга парадигма постає як необхідний, хоч і болісний чинник інтеграції до світового співтовариства. Таким чином, маємо двобічний процес – закріплення європейських та національних ідентичностей. На думку Олени Володимирівни, в трансформації культурної ідентичності присутні два фактори – ««радянськість», її долання у «європейськості» та національна ідентичність» (с. 275). Як ми уже відзначали, «радянськість» засновується на концепті досконалої людини, а «європейськість» на концепті досконалої комунікації, що врешті-решт означає на моделі досконалої мови. Саме останнє повинно стати об'єднавчим фактором багатьох культур. Виходячи із сказаного, дисертантка робить висновок: «наскільки пострадянські суспільства приймуть цю європейську ідею пошуку досконалої комунікації, настільки ефективно відбудеться долання «радянськості» та інтеграція у справжню духовну Європу. Національна ідентичність у такому контексті – це тільки один із способів говорити своєю власною мовою з Європою» (с. 277).

Четвертий розділ дисертаційного дослідження присвячений аналізу сучасного стану слобожанських ідентичностей. Авторка розглядає основні віхи глобалізації та їх вплив на національні та регіональні культури, трансформацію ідентичностей як культурний механізм сучасної української культури та її регіональних різновидів. В розділі фіксується парадоксальність глобалізації, коли «більша інтеграція суспільств при глобалізації робить індивідів та культури більш індивідуалізованими» (с. 287), а культурна інтеграція та уніфікація «обертається фрагментизацією культур та індивідуалізацією» (с. 287). Криза національної держави веде до підвищення відповідальності окремої людини в процесі культурного розвитку. Народжується нова форма державності – мережева держава. Зростає роль засобів масової інформації, а разом з ними і ризики інформаційних маніпулятивних стратегій. В результаті культура стає джерелом влади, а влада – джерелом капіталу, в тому числі і капіталу символічного. І те, і друге лежить в основі нової соціальної ієрархії інформаційної доби та процесів глобалізації (с. 290). Влада стає «владою-знанням», за М. Фуко. Відтепер «влада – як можливість визначати поведінку – міститься у мережах інформаційного обміну і маніпуляції символами, котрі співвідносять соціальних акторів, інститути і культурні рухи за допомогою піктограм, представників, інтелектуальних посилювачів» (с. 290).

В нових умовах в ідентичностях настапує диктат візуального, який за фактом є ще більш жорстким, ніж диктат нації, держави та мови в добу раннього та середнього модерну. Сучасні ідентичності відчувають тиск з обох боків: як від нівелюючої ринкової системи, так і від індустрії образів. Таким чином, глобалізм, попри вдавану альтернативу націоналізму, користується, принаймні у масовій культурі, старими технологіями, які вироблені «офіційними націоналізмами» ХХ століття. Тим самим глобалізація намагається створити певну ідеологію без ідеологій, чим продовжує стратегію утопії як структури, що знаходиться поза ієрархіями та стратами. В результаті можемо стверджувати, що всупереч нібито на налаштованість боротись проти великих наративів, «зміни глобалізаційного світу полягають як у побудові певної економічної цілісності, так і у побудові певної мас-культурної цілісності» (с. 297). Така цілісність виявляється у символічній глобалізації, яка функціонує та поширюється у вигляді візуальних презентацій. Стосовно українського постколоніального дискурсу то він неможливий без взаємодії модерного та постмодерного типу ідентичності, а це передбачає критику як модерного, так і постмодерного способу бачення проблеми. Врешті-решт, «ідентичність не повинна бути ідолопоклонством, але творчістю і прийняттям іншого» (с. 344). Суспільство повинно сприяти становленню окремих особистостей, а стати індивідуальністю та особистістю можливо, лише подолавши себе. Коли людина стає дорослою і здатною творити культуру, тоді відбувається ідентифікація. Людина творить культуру й ідентифікується з нею і культура творить людину, роблячи її дорослою. Людина, щоб здобути самість, отримати підтвердження своєї ідентифікації, повинна рішуче відмовитись від самої себе. Таким чином, «відмова від ідентифікації стає однією із відправних точок ідентифікації» (с. 348). Таким є підсумок аналізу сучасного стану процесу ідентифікації як у світі, так зокрема і в Україні, включно з її регіональними особливостями.

До сказаного слід додати, що в дисертації представлено досить багато фактичного матеріалу, опрацьований значний масив як вітчизняної, так і зарубіжної літератури. Матеріал викладений вміло та стилістично привабливо. Робота виконана самостійно. Ідеї дисертаційного дослідження пройшли апробацію на численних конференціях як українського, так і міжнародного характеру. Зміст автореферату відповідає змісту дисертаційної роботи.

Попри позитивне враження від дослідження хотілося б винести на обговорення такі ідеї, які, на наш погляд, якщо й не хибні, то мають потребу в уточненні. А саме:

1. На сторінках 35 та 130 міститься твердження, що «біполярність не носить характеру взаємовиключних лояльностей..». Очевидно, що таке твердження вимагає додаткової аргументації, адже на рівні

- поняття таке формулювання означає протилежність, як крайню форму розвитку протиріччя.
2. Очевидно, що прийняті автором, але запропоновані Е. Смітом, терміни «стандартна західна модель нації» і «незахідна (етнічна) модель» (с. 36) і моделі, прописані на сторінці 260, де розводяться поняття «німецької моделі (етнічного) громадянства» і «французька модель «громадянської нації»» явно суперечать.
 3. На сторінці 271 міститься твердження, що «структура не зводиться до системи...». І хоч авторка посилається на інших авторів, які нібито є авторитетами, все ж хочеться отримати пояснення і додаткову аргументацію на користь такого твердження. Адже, як відомо, ні структура без системи, ні система без структури не існують.
 4. Викликає спротив безапеляційне цитування М. Бердяєва про те, що «націоналізм набагато більше пов'язаний з ненавистю до чужого, ніж з любов'ю до свого» (с. 342). Очевидно, що таке твердження є доволі абстрактним, а значить не зовсім вірним, хоча б тому, що у світі існують різні форми націоналізму.
 5. Невідомо, що авторка має на увазі, коли говорить, що «і етика, і етнічність анархічні за своєю природою» (с. 43).

Тим не менш, дискусійні моменти не заперечують високий теоретичний рівень здійсненого дослідження. Робота відповідає як заявленій спеціальності, так і «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Кабінетом Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567. Олена Володимирівна Титар, як автор дисертаційного дослідження «Українські національно-культурні ідентичності Слобожанщини у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір», заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – соціальна філософія та філософія історії.

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та соціології
Українського державного університету
залізничного транспорту (м. Харків)

Особистий підпис
засвідчую _____ 20__ р.
Завідуючий канцелярією
УкрДУЗТ

I. D. Zagrychuk
І. Д. Загрійчук
I. D. Zagrychuk
10